

DROBNOSTI

ZNOVU K REEMIGRACI A REPATRIACI ČECHŮ A SLOVÁKŮ Z RUSKA PO VELKÉ VÁLCE

JAROSLAV VACULÍK

This study, based on archive research, fills in some of the gaps in the information available on the re-emigration and repatriation of Czechs and Slovaks from Russia after the First World War.

Key words: Re-emigration; Repatriation; Russia; Czechs and Slovaks; after WWI.

Předkládaný drobný příspěvek navazuje na dosavadní studie publikované v tomto Sborníku v číslech 26/2012/1, 27/2013/2, 28/2014/1 a 28/2014/2.

Součástí reemigrace a repatriace Čechů a Slováků z Ruska a Ukrajiny byl jak návrat českých a slovenských starousedlíků, tak válečných zajatců bývalé rakousko-uherské armády i příslušníků československých legií. Jednotky československého armádního sboru, které se v červnu 1918 shromáždily ve Vladivostoku, dosáhly počtu 13 500 osob. V jejich čele bylo kolegium, jehož členy byli mj. náčelník štábu sboru gen. Michail Konstantinovič Diterichs a předsednictvo Odbočky Československé národní rady (ČSNR) pro Rusko, včetně předsedy Svazu československých spolků v Rusku (SČSR) dr. Václava Girsy, který byl místopředsdou Odbočky a od listopadu 1919 zplnomocněncem československé vlády v Rusku.¹ Legie se chystaly k odjezdu z Ruska, neboť tak hodlaly učinit i vlády Spojenců.²

V podmínkách občanské války bylo obtížné i další setrvání starousedlíků. Československý Červený kříž (ČSČK) upozorňoval, že krajané v Rusku za stávajících poměrů zůstat nemohou, proto se zbavují veškerého majetku, prchají do ČSR, kde ale nemohou najít zaměstnání. ČSČK navrhoval vyslat do Moskvy dva delegáty, kteří by tam navázali styk s ruskými humanitárními organizacemi.

Obdobná situace byla i v případě válečných zajatců, kde bylo zapotřebí nejprve zjistit jejich dislokaci a poté organizovat jejich návrat. Nejzoufalejší byl stav zajatců v Turkestánu, kterým měly být poskytnuty léky, prádlo, oblečení a boty.³ Podle nepřesných údajů bylo v Rusku 30–50 tisíc českých a slovenských zajatců, o jejichž repatriaci mělo pečovat repatriční oddělení ministerstva národní obrany (MNO). Zajatci z donsko-kubánské a zakavkazské repatriční oblasti, zahrnující i Střední Asii, měli být posíláni do Cařihradu, kde působil vojenský zmocněnec ČSR praporčík Bělina. Další doprava zajatců směřovala přes Soluň a Bělehrad, respektive Rijeku. Nadmíru kritická byla také situace zajatců na západní Sibiři, sem směřovala zdravotnická pomoc Dánského Červeného kříže, československá vláda se ale odmítla finančně podílet.⁴

¹ *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů, díl I. (1917–1922)*. Praha: Academia, 1975, dok. 109.

² Tamtéž, dok. 184.

³ Národní archiv (dále jen NA), f. Ministerstvo financí (dále jen MF), k. 147, ČSČK Prezidiu ministerské rady (PMR) 30. 5. 1919.

⁴ Tamtéž, PMR MF 20. 6. 1919.

MNO doporučovalo vyslat prostřednictvím zajateckého oddílu ČSČK zvláštní misi do Moskvy, která by organizovala návrat zajatců. Podle prezidia ministerské rady „*půjčka nebude nutná, ježto setká se akce ČSČK zajisté s podporou dobrovolnou zámožných [?] našich krajanů*“.⁵ O repatriaci zajatců z Ruska jednal také Úřad zplnomocněnce ČSR ve Vídni v likvidovaném rakousko-uherském ministerstvu vojenství.⁶

První transporty z Ukrajiny vypluly z Oděsy 28. února, 1. března a 15. března 1919 do Konstancie a Galace. Zahrmovaly jak starousedlíky, tak bývalé zajatce.⁷ Transporty směřovaly z Petrohradu do ČSR Baltským mořem přes Německo. Reemigranty a repatrianty přebírala Československá repatriční stanice ve Štětíně.

Některé transporty se potýkaly s nepředstavitelnými problémy. Transport 300 osob vypravený 23. listopadu 1919 z Kyjeva na západ se dostal na polské hranice teprve po 14 dnech. Poláci je ale dále nepustili a tak se odebrali na rumunské hranice, kde je ale nechali stát dalších 14 dnů. Odebrali se tedy do Oděsy, aby se nalodili na parník. Po čtyřtýdenním čekání se jim podařilo dostat se do bulharské Varny, kde byli podrobeni desetidenní karanténě. Po čtyřměsíční cestě se ocitli 21. března 1920 v karanténní stanici v Pardubicích. Během dezinfekce bylo jejich šatstvo a prádlo zničeno, škoda činila 167 tisíc Kč, z toho dostali vyplacenu jen jednu třetinu.⁸ Transport vypravený z Kyjeva 27. ledna 1919 byl zase okraden maďarskými vojáky v Segedínu o peníze a věci v hodnotě půl milionu Kč.

Reprezentant českých a slovenských reemigrantů – Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) – upozorňoval v srpnu 1919, že „*již nyní v republice vyskytly se zjevy, uplatňující nespřávné, chabé a jednostranné nazírání na ruské věci a chápání toho, co souvisí a může souviseti s Ruskem, ano děje se to zčásti i s lépe nebo méně skrytými cíly osobního uplatnění, které Rusko nemohou znáti jako příslušníci našeho Sdružení, prožívší v Rusku drahně let, ano celý život a že často i ve vládních a státotvorných kruzích slyšen je v souvislosti s Ruskem hlas takových nespolehlivých osobností, nemajících důvěry československého živlu v Rusku i cizích našemu revolučnímu hnutí*“.⁹

K 12. listopadu 1919 byl Bohdan Pavlů odvolán z funkce zplnomocněnce československé vlády v Rusku. Spolu se svým nástupcem dr. Václavem Girsou vydal memorandum, ve kterém se uvádělo, že „*nevidíme jiného východiště než okamžitý návrat domů z onoho kraje, jenž nám byl určen k ochraně*“.¹⁰ Nelibost nad jmenováním Girsy vyjádřil vedoucí úřadu ministerstva zahraničních věcí Kolčakovy vlády I. I. Sukin. Ten psal svému ministrovi Sergeji Dmitrijeviči Sazonovovi, že Girsu „*má tendenci postupovat s místními protivládními živly. V podstatě jsou všechny jejich sympatie na straně socialistických skupin*“.¹¹ Také admirál Alexandr Vasiljevič Kolčak psal dohodovým představitelům, že již v srpnu žádal „českou“ vládu o odvolání Girsy, neboť „*známa je Girsova protistátní činnost na Dálném východě*“.¹² Na nesnesitelné postavení legií upozornily dohodové mocnosti sibiřskou vládu v memorandu, které jako jeho příčinu označilo „místní situaci“.¹³ Hlášení kontrarozvědky ministerstva vnitra sibiřské vlády o situaci

⁵ Tamtéž, PMR MF 15. 7. 1919.

⁶ Tamtéž, PMR ministerstvu zahraničních věcí (MZV) 17. 7. 1919.

⁷ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), f. Ústřední sdružení Čechů a Slováků z Ruska (ÚSČSR), k. 12, i. č. 140, seznam repatriantů.

⁸ Věstník Ústředního sdružení Čechů a Slováků z Ruska, 2, č. 7, 25. 4. 1922, s. 2–4.

⁹ AHMP, f. ÚSČSR, k. 12, i. č. 140, dopis SČSR MF v srpnu 1919.

¹⁰ Dokumenty..., c. d., dok. 145.

¹¹ Tamtéž, dok. 250.

¹² Tamtéž, dok. 251.

¹³ Tamtéž, dok. 252.

československého vojska uvádělo, že „pomoc od Čechoslováků nelze očekávat. Probíhá horečnatá činnost týkající se přesunu“.¹⁴

Zástupce Ruského Červeného kříže Solomon I. Gillerson po dvouhodinovém rozhovoru v březnu 1921 s dr. V. Girsou, nyní již náměstkem československého ministra zahraničních věcí, hlásil lidovému komisaři zahraničí sovětského Ruska Georgiji Čičerinovi, že Girsu sympatizuje s Ruskem, vidí ho v čele federace a je proti jakékoliv protisovětské intervenci.¹⁵ Uváděl také, že ministr Edvard Beneš „zastává názor, že Rusko ztratilo na desetiletí význam mezinárodně politického faktoru“.¹⁶ V dubnu 1921 československá vláda jmenovala zástupcem pro obchodní styky a ochranu československých reemigrantů a repatriantů v sovětské Gruzii předsedu Československé společnosti v Tiflisu Svatoše.¹⁷ Ve stejné době bolševická vláda na Ukrajině žádala, aby součástí repatriační smlouvy bylo prohlášení o vzájemné neutralitě a neuznávání jiných ukrajinských vlád.¹⁸ Bratr dr. V. Girsy Josef byl v srpnu 1921 jmenován předsedou československé obchodní mise na Ukrajině a pověřen jednáním s vládou sovětského Ruska a Všeruským výborem pro pomoc hladovějícím.¹⁹ ČSR uvolnila pro pomoc hladovějícím v Rusku zásoby Společnosti pro obchod s Dálným východem a Centromise, která patřila Legiobance. Tuto pomoc se snažil dehonestovat sovětský obchodní zástupce v Praze Pavel Nikolajevič Mostovenko, bývalý vyslanec v Litvě, který v dopise Čičerinovi tvrdil, že pomoc Rusku má ČSR „pomoci zbavit se neprodejného a předraženého zboží“.²⁰ O dva dny později hlásil do Moskvy, že „Girsu i Beneš mně prohlásili, že fakticky počítají s námi jako jedinou vládou Ruska“, ale označil to za „pokus hrát na obě strany“.²¹

Dne 19. srpna 1921 notifikovalo československé ministerstvo zahraničních věcí obchodní misi sovětského Ruska v ČSR, že jmenovalo Josefa Girsu předsedou československé obchodní mise v Moskvě a do ukrajinského hlavního města Charkova vyslalo jako jeho zástupce Václava Beneše.²² Zároveň meziministerský výbor pro československou pomoc Rusku vydal provolání k občanům ČSR, ve kterém jeho předseda dr. Václav Girsu vyzýval, aby přispěli penězi a naturáliemi.²³ Pomoc hladovějícím poskytli také čeští kolonisté na sovětské Volyni, kteří se zavázali, že na ni z každého pudu (pud = 16 kg) obilí poskytnou 2 libry (cca 1 kg).²⁴ ČSR byla ochotna přijmout zemědělské uprchlíky z Ruska, zvláště kozáky.²⁵ Vlády ČSR a Ruské federace (RSFSR) podepsaly 4. listopadu 1921 smlouvu o evakuaci 600 dětí z hladovějícího Povolží do ČSR. Dohodu podepsali předseda Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů Michail Kalinin a předseda československé obchodní mise v Moskvě Josef Girsu.²⁶ Podle výroční zprávy ruského zahraničního ministerstva (NKID) za rok 1920 – 1921 československá obchodní delegace v čele s Josefem Girsou „rovněž napomáhá zlepšení vztahů mezi Ruskem a ČSR“.²⁷ Náměstek československého Zamini dr. V. Girsu sděloval 29. prosince 1921 hlavnímu

¹⁴ Tamtéž, dok. 253.

¹⁵ Tamtéž, dok. 352.

¹⁶ Tamtéž, dok. 371.

¹⁷ Tamtéž, dok. 373.

¹⁸ Tamtéž, dok. 376.

¹⁹ Tamtéž, dok. 388.

²⁰ Tamtéž, dok. 391.

²¹ Tamtéž, dok. 392.

²² Tamtéž, dok. 393.

²³ Tamtéž, dok. 394.

²⁴ Tamtéž, dok. 399.

²⁵ Tamtéž, dok. 403.

²⁶ Tamtéž, dok. 406.

²⁷ Tamtéž, dok. 419.

zplnomocněnci ženevské konference pro poskytnutí pomoci Rusku Fridtjofu Nansenovi, že ČSR odešle do Moskvy 60 vagonů šatstva a potravin ve čtyřech humanitárních transportech po 15 vagonech.²⁸ Celkově bylo na pomoc Rusku vybráno v ČSR 13 milionů Kč. Bolševická vláda tlumočila ústy náměstka lidového komisaře zahraničí Maxima Litvinova přesvědčení, že „vláda ČSR zachová vůči RSFSR patřičnou loajalitu a nedovolí na svém území žádnou organizaci ani agitační činnost, která by směřovala proti tamnímu režimu“.²⁹ V létě 1921 pokračovala reemigrace a repatriace z Ruska do ČSR. Jen za srpen a září 1921 přijelo po lodní linii Petrohrad – Štětín 3240 Čechoslováků a z Novorossijska do Terstu 1698 osob. Další krajané připluli do Terstu z Vladivostoku.³⁰

Předseda ukrajinské sovětské vlády Chrystyjan Rakovskij ujistil Josefa Girsu, že obchodní smlouva s ČSR bude v brzké době podepsána. To mělo vytvořit příznivé podmínky i pro repatriaci a reemigraci krajanů. „*Příčiny, které nutily ukrajinskou vládu zdržovati naše příslušníky, a tím jaksi tlačiti na vládu po podepsání smlouvy minuly*“, uváděl předseda obchodní mise v Moskvě J. Girsu.³¹ Rakovskij vyjádřil přání, aby dobří specialisté – řemeslníci, agronomové a technici, na Ukrajině zůstali.

Reemigranti a repatrianti z Ukrajiny museli vyplnit registrační kartu osob, která obsahovala příjmení a jméno, stáří, občanství, národnost, profesi, rodinný stav a místo bydliště. Přiloženo muselo být potvrzení státní bezpečnosti GPU, vojenských úřadů a vyjádření ministerstva zahraničí.³² Po schválení žádosti musela příslušná osoba do dvou měsíců opustit území USSR. Cizinci museli ke svému pasu obdržet vízum, které vystavoval lidový komisariát zahraničních věcí.

Cizinci v USSR byly všechny osoby, které nebyly občany USSR nebo jiné sovětské republiky. Průkazem cizince byly cizí pasy nebo jiné cizí dokumenty vydané zplnomocněnými osobami, orgány a diplomatickými představiteli. Osoba, která chtěla vystoupit z ukrajinského občanství, podávala žádost v administrativním oddělení výkonného výboru sovětu dle místa bydliště. K tomu musela předložit řadu dokumentů: potvrzení o občanství, údaje dokazující neukrajinský původ, potvrzení soudních orgánů, že žadatel není souzen nebo obviněn za trestnou nebo kontrarevoluční činnost, potvrzení, že nemá žádné dluhy vůči USSR, potvrzení cizího zplnomocněnce při ukrajinské vládě, že bude v nové zemi přijat, podpis žadatele, že se zavazuje po udělení souhlasu k výjezdu opustit území USSR, doklady o majetkovém postavení s uvedením majetku do revoluce 1917 a o zaměstnání a bydlišti.³³

Po zjištění absence překážek k výdeji pasu do zahraničí gubernská správa zaslala všechny přílohy do gubernského oddělení státní bezpečnosti (GPU) k odsouhlasení. V případě, že GPU zjistilo překážku, sdělilo to příslušné gubernské správě. Pokud gubernská správa nesouhlasila se závěry GPU, sdělila to ministerstvu vnitra. O kontaktu gubernské správy s gubernským oddělením GPU nesměl vědět nikdo z občanů, kteří podali žádost. Zamítnutí se vydávalo pouze jménem gubernské správy.³⁴

Ukrajinské ministerstvo vnitra (NKVD) nařídilo urychleně provést přeregistraci všech cizinců. K tomu byly vytvořeny komise ve složení představitelů administrativního oddělení gubernského výkonného výboru sovětu, gubernského soudu a gubernského oddělení ekonomiky.

²⁸ Tamtéž, dok. 420.

²⁹ Tamtéž, dok. 418.

³⁰ NA, f. MF, k. 688, zástupce repatričního oddělení MNO v Berlíně repatričnímu oddělení MNO 28. 10. 1921.

³¹ *Dokumenty...*, c. d., dok. 422.

³² Státní archiv Kyjevské oblasti (SAKO), f. P. 111, opis 4, dělo 105, Registrační karta 1922.

³³ Tamtéž, dělo 10, usnesení Ukrajinského ústředního výkonného výboru sovětu z 28. 3. 1922.

³⁴ Tamtéž, Instrukce o výdeji potvrzení z 28. 4. 1922.

Za cizince nebyli považováni optanti, kteří žádali o vystoupení z ukrajinského občanství a přijetí cizího občanství.³⁵

NKVD sdělovalo 26. dubna 1922, že masové výjezdy jsou nežádoucí. Při zkoumání žádosti občanů o vydání pasu do zahraničí bylo nezbytné získat od soudních a bezpečnostních orgánů přesné údaje o osobě vyjíždějícího a podmínit výjezd souhlasem státních orgánů nebo zaměstnavatelů. Některé úlevy bylo možno poskytnout pouze emigrantům dělnického původu.³⁶ Na hranicích měly být zkontrolovány fotografie na pasu a víza vydaná ukrajinským ministerstvem zahraničí (NKID).³⁷

Po nastoupení vlády dr. E. Beneše v roce 1922 zahájil sovětský tisk protičeskoslovenskou kampaň, proti které protestoval předseda československé obchodní mise v Moskvě Josef Girsu u lidového komisaře zahraničí Georgije Čičerina. Girsu zdůraznil, že kampaň nejen neodpovídá pravdě, nýbrž škodí vlastním zájmům Ruska, neboť Beneš uplatňoval v Paříži a Londýně svůj vliv, aby s Ruskem byly navázány co nejrychleji hospodářské a obchodní styky a aby Rusku byla poskytnuta hospodářská pomoc.³⁸ Druhého dne ruské oficiální noviny *Izvestija* přinesly zprávu o přijetí J. Girsy G. Čičerinem, ve které se pravilo, že „*pan Girsu prohlásil NKID, že nepříznivé komentáře sovětského tisku o Benešově cestě do Paříže a Londýna neodpovídají skutečnosti. Beneš požadoval, aby všechny otázky byly vyřešeny ve smyslu pro RSFSR příznivě.*“³⁹

Positivní ovzduší pro reemigraci a repatriaci z Ruska do ČSR vytvořilo podepsání Prozatímní smlouvy mezi ČSR a RSFSR uzavřené 5. června 1922 náměstkem Zamini dr. V. Girsou a předsedou ruské obchodní mise v Praze P. N. Mostovenkem.⁴⁰

Podle konečného vyúčtování vysokého komisaře pro repatriaci válečných zajatců dr. Fridtjofa Nansena připadla na ČSR úhrada 92 921 liber za repatriaci 37 797 zajatců z Ruska, a to 34 202 Baltským mořem do Štětína, 2036 po trase Novorossijsk – Terst a 1559 po linii Vladivostok – Terst.⁴¹

Otázka úhrady výloh spojených s repatriací československého zahraničního vojska, válečných zajatců a civilních příslušníků z ciziny byla předmětem rady konané 22. května 1922 v ministerstvu financí. Bylo konstatováno, že Spojenci provedli repatriaci československých vojsk ze Sibíře na svůj účet. Prezident USA W. Wilson poukázal ze svého fondu 12 mil. USD. Na vydání měly USA participovat polovinou, zbytek měl připadnout Velké Británii a Francii. Anglie svou povinnost uznala, jen Francie poukazovala na to, že vydržovala československou armádu na Sibíři. Nakonec bylo ujednáno, že USA převezly 36 tisíc legionářů a stejné množství Velká Británie přes Kanadu. USA zaplatily 1/2 nákladů, Anglie převzala 1/3 repatričních výloh, zbytek připadl ČSR.⁴²

Státní orgány musely mj. projednávat žádost profesora Vyšší reálky ve Velkém Meziříčí Feodora Kovářika, který požadoval náhradu za rekvizice, které provedly československé legie na jeho velkostatku u Berdičeva na Ukrajině. Po příchodu bolševiků v roce 1919 byl pak oloupen o vše a v roce 1920 se vrátil do ČSR. Finanční správa legií jej však odkazovala ve věci náhrady na ukrajinskou vládu, rekvizice měla být proplacena v rublech.⁴³ Ministerstvo financí tvrdilo, že

³⁵ Tamtéž, oběžník NKVD všem gubernským úřadům, nedatováno.

³⁶ Tamtéž, oběžník NKVD z 26. 4. 1922.

³⁷ Tamtéž, Pravidla pro výjezd z hranice USSR z 28. 4. 1922.

³⁸ *Dokumenty...*, c. d., dok. 429.

³⁹ Tamtéž, dok. 431.

⁴⁰ Tamtéž, dok. 447.

⁴¹ NA, f. MF, k. 688, MNO MF 22. 2. 1924.

⁴² Tamtéž, MF MZV 6. 6. 1922.

⁴³ Tamtéž, k. 693, F. Kovářik Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) 21. 6. 1921.

rekvizice se udály v letech 1917–1918 jménem ukrajinské vlády, teprve po 1. dubnu 1918 jménem československých legií. Naproti tomu MNO bylo ochotno zaplatit 50 tisíc Kč.

Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) požadovalo přiděl půdy pro české a slovenské reemigranty z Ruska. Konstatovalo, že jde o zemědělské odborníky – majitele usedlostí, velkostatků, hospodářské správce, hospodářské příručí, správce plantáží cukrovky, pěstitele dobytka a koní. Protože byl jejich majetek expropriován, žádali státní garance na úvěr nutný ke koupi pozemků a na úvěr nutný jako počáteční provozní kapitál.⁴⁴ Memorandum SČSR z 18. září 1925 žádalo přiděl rolnických usedlostí pro 150 zemědělských rodin Čechů z Ruska. Tato akce vyžadovala asi 15 mil. Kč provozního kapitálu. Ministerstvo financí se postavilo zásadně proti.⁴⁵

Největší počet navrátilců po první světové válce přišel z Ruska a Ukrajiny, kde kromě legionářů (cca 60 tisíc) bylo na 50 tisíc zajatců z bývalé rakousko-uherské armády a tisíce předválečných kolonistů.

(Zpracováno v rámci projektu GAČR P 410/12/0142.)

⁴⁴ Tamtéž, SČSR PMR 29. 12. 1924.

⁴⁵ Tamtéž, informace pro pana ministra financí z 26. 1. 1926.